

УДК 159.9:37.015.3

М. Б. Цип'ящук

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У цій статті окреслений взаємозв'язок психологічної структури юридичної діяльності та тенденцій щодо розширення діапазону сфер юридичної практики в сучасних умовах; здійснено системний аналіз ключових недоліків професійної підготовки майбутніх юристів у контексті формування професійного світогляду та професійно-важливих якостей юриста, а також запропоновано шляхи усунення таких прогалин.

Ключові слова: професійна підготовка юриста, психологічна структура юридичної діяльності, навчальний інструментарій.

В этой статье очерчена взаимосвязь психологической структуры юридической деятельности и тенденций по расширению диапазона сфер юридической практики в современных условиях; осуществлен системный анализ ключевых недостатков профессиональной подготовки будущих юристов в контексте формирования профессионального мировоззрения и профессионально важных качеств юриста, а также предложено пути устранения таких пробелов.

Ключевые слова: профессиональная подготовка юриста, психологическая структура юридической деятельности, учебный инструментарий.

This article outlines the interrelation of psychological structure of legal activity and main up-to-date trends in the range of legal practice areas in modern conditions; it gives systematic analysis of the key shortcomings of the future lawyers' professional education in the context of professional outlook and professionally important qualities of the lawyer, as well as proposes ways to address these gaps.

Keywords: professional education of a lawyer, psychological structure of legal activity, educational tools.

Постановка проблеми. Професія юриста є однією із найдавніших в історії людства. За такий тривалий період сформувалося не лише уявлення про коло функціональних обов'язків юриста, але й засади та принципи, яких повинен притримуватися професіонал у будь-якій галузі юриспруденції. Одночасно, юриспруденція – надзвичайно динамічна галузь, адже вона повинна вчасно відповідати на прогресивні зміни в суспільстві.

Покликання юриста, у широкому значенні, полягає у сприянні встановленню всеохоплюючої справедливості, консенсусу інтересів різних членів суспільства. Воно продиктоване основоположною засадою юриспруденції – *'ius est ars boni et aequi'* – *право – це мистецтво добра і справедливості*. Водночас усвідомлення власного суспільного призначення потребує тривалого та кропіткого процесу виховання, професійного становлення. Саме на етапі професійної підготовки вибудовується та закріплюється психологічна структура професійної діяльності майбутнього юриста.

Вивчення психології юридичної діяльності, не буде повним без врахування методологічної та нормативної складових її організації, адже однією із ознак цієї галузі є її значна регламентованість. Відповідно, педагогічна підготовка майбутніх юристів повинна базуватися на принципах, які лежать в основі юриспруденції в контексті множинності її проявів відповідно до потреб сучасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями особливостей психологічної структури діяльності, у тому числі й юридичної, вивченням її окремих аспектів (н-ад: консультування) займаються І. Д. Пасічник, Р. В. Каламаж, М. Є. Василенко [3; 4; 5]; психологією професійного самовизначення займався Є. О. Клімов; ґрунтовні дослідження в галузях юридичної деонтології та деонтології провели О. Ф. Скакун [1], І. В. Бризгалов, С. Сливка, С. Д. Гусарев та ін.

Проведений аналіз досліджень у галузі педагогічної психології виявляє недостатність глибокого та комплексного вивчення питань психологічної структури юридичної діяльності з урахуванням трансформацій, які відбулися у сфері юриспруденції за останні десятиріччя; також очевидним є те, що надто мало уваги приділяється психологічній підготовці майбутніх юристів до їхньої професійної діяльності, як на рівні суб'єктивних параметрів особистості професіонала (н-ад: психоемоційної стійкості), так і в

питаннях взаємодії з потенційними клієнтами, колегами та іншими суб'єктами професійної діяльності.

З огляду на це, **метою** нашого дослідження є дослідити окремі психологічні аспекти підготовки майбутніх юристів до професійної діяльності в сучасних умовах.

Об'єктом дослідження є особистість студента.

Предметом дослідження є психологічна структура юридичної діяльності, а також особливості розвитку особистості майбутнього-юриста в умовах розвитку сучасного суспільства.

Результати дослідження. У юридичній деонтології досить часто вживають поняття «кваліфікаційний паспорт юриста» – тобто, *«необхідна класифікаційна характеристика (професіограма вимог, які пред'являються випускнику юридичної вищої школи)»* [1,35]. Науковці стверджують, що випускник-юрист повинен володіти певним набором професійно-важливих якостей, який включає повагу до принципу верховенства права, законності; вміння прийняти чужу думку; емпатійність, психологічну стійкість та ін.

Відповідно, професійна підготовка юриста повинна бути спрямована на те, щоб формувати стійкі світоглядні установки, які узгоджуються із основними принципами права, включаючи засади моралі, людяності та справедливості¹. Загальновідомо, що особистісні установки прямо впливають на рівень домагань, мотивацію успіху, вибір стратегії діяльності.

Якщо підліток вступає до юридичного факультету із укоріненим переконанням того, що юриспруденція – починаючи від правоохоронної діяльності, завершуючи судочинством і просто дрібними бюрократичними операціями – корумпована (а таке переконання часто може бути нав'язане батьками, знайомими; засобами масо-

¹ Детально доктрина принципів права вивчається наукою Теорії держави і права. Так, прийнято виділяти загальнолюдські (цивілізаційні) принципи права, до яких належать: принципи гуманізму, справедливості, свободи та рівності; загальні принципи права (наприклад: принцип єдності прав та обов'язків суб'єктів суспільних відносин; принцип гарантованості прав та свобод, законності, відповідальності та ін.; а також міжгалузеві, галузеві та принципи окремих інститутів права, які визначаються за об'єктом та предметом правового регулювання). Найвидатнішими сучасними дослідниками в галузі теорії держави і права є А.О. Алексєєв, О.В. Малько, О.Ф. Скакун, М.В. Цвік, О.В. Петришин, М.І. Матузов та ін.

вої інформації, включаючи соціальні мережі), то переконати цього підлітка в протилежному надзвичайно важко. Очевидно, що рівень професійних домагань, почуття справедливості та віра в її досягнення в нього будуть значно нижчими. Нерідко від студентів, особливо тих, які демонструють низький рівень навчальної успішності, можна почути міркування на зразок: «А для чого мені старанно вчитися, якщо все вирішують гроші?». Спосіб мислення і сприйняття професійної дійсності в таких осіб є апіорі деформованим.

Змінити таку установку можуть, перш за все, практичні приклади, особисті зустрічі та бесіди із юристами, які законним шляхом і власними силами досягли успіху у справах, зуміли відстояти інтереси своїх клієнтів. Іншими словами, ефективним стимулом зміни професійних установок може бути демонстрація практичного досвіду, який «суперечить» усталеним уявленням. Пропорційно тому, наскільки рано студента будуть орієнтувати на позитивний, правомірний шлях своєї діяльності, – його професійне мислення, досвід, характер сприйняття будуть формуватися в такому ж ракурсі. Враховуючи те, що самосвідомість підлітка ще не сформована остаточно – уся інформація, яку він засвоює під час навчання, закарбовується у свідомості з особливою інтенсивністю та лягає в основу формування професійної свідомості.

Традиційно, професіограми юриста, як і переважно вся юридична психологія, стосуються здебільшого працівників правоохоронних органів, судової системи та іноді адвокатів. Натомість, розвиток суспільства та сфер діяльності людини зумовлює стрімке розширення діапазону юридичної діяльності.

За класифікацією, запропонованою Є. О. Клімовим [2], юридична професія належить до категорії соціальних, гностичних професій та реалізується на суб'єктивному рівні «людина-людина», за своїм типом юридична діяльність є соціономічною. Як влучно зазначає Р. В. Каламаж, «соціономічний тип юридичної діяльності актуалізує трансформацію професійної Я-концепції майбутніх юристів у напрямку діалогізму, що пов'язано з комплексом адекватних внутрішніх умов» [3, 5] Таким чином, робота юриста органічно адаптується до суспільних потреб і цей процес є об'єктивно обумовленим.

Згідно з діяльнісним підходом О. М. Леонтьєва, психологічні вимоги до будь-якої діяльності, у тому числі й професійної, визначаються її змістом та виконуваними задачами. Такий підхід

сьогодні є найбільш оптимальним під час визначення контенту та інструментарію професійної підготовки. Водночас *«кожна професія має специфічні особливості об'єктів, змісту знарядь та умов праці, що впливають на вимоги до психіки та організму професіонала, і визначають змістовні особливості готовності працівника до цієї діяльності.»* [4, с. 20]. Професор І. Д. Пасічник вказує на те, що «цілісність діяльності проявляється у взаємозв'язку потреб, цілепокладення та процесу формування в суб'єкта образів, які в ідеальній формі уявляють результати наступних реальних дій» [5, с. 284].

Упродовж останніх десятиріч у юриспруденції з'явилася значна кількість нових галузей: право інтелектуальної власності, інформаційне, корпоративне, екологічне, космічне право та ін. У зв'язку із глобалізаційними процесами, асиміляцією багатьох правових систем (наприклад, серед країн Європейського Союзу та інших міжнародних організацій), істотних трансформаційних змін зазнали навіть традиційні галузі – цивільне, сімейне, деліктне право². Чимало юридичних спеціальностей формуються на стику різних суспільних наук: екологія, економіка, інформаційні системи, різноманітні технічні науки, журналістика, психологія тощо.

Натомість розвиток науки юридичної деонтології, психолого-педагогічні дослідження в галузі професійної підготовки майбутніх юристів, значно відстають від реальних вимог, які постають перед сучасним професіоналами у сфері юриспруденції.

Підтвердженням цьому є чинний на території України Державний Класифікатор професій ДК003-2010 (далі – Класифікатор) [6] – документ, який визначає *кваліфікаційний рівень робіт*, залежно від вимог до освіти, професійного навчання та практичного досвіду працівників, здатних виконувати відповідні завдання та обов'язки. Відповідно до Класифікатора, юридичні професії належать до класу *«Професіонали в галузі правознавства, прокурорського нагляду, правосуддя та правоохоронної діяльності»* (код

² Йдеться, зокрема, про доктрину так званих «гнучких» колізій, принцип «найбільш тісного зв'язку», теорію транснаціонального та транс-континентального права, до якого тяжіє практика застосування правових норм в сфері Міжнародного приватного права. Більш детально з цими доктринами можна ознайомитися в працях вітчизняних науковців А. Довгерта, В. Кисіля, О. Мережко, А. Філіп'єва та ін.

242) підрозділу «Інші професіонали» (код 24) розділу «Професіонали» (код 2). При цьому, професійна назва «юрист» зустрічається лише двічі: «юрист» та «юрист-міжнародник» в групі 2421.2. Опис професійних обов'язків та компетенцій розроблений лише для професійних назв робіт «юрисконсульт», «адвокат» та «нотаріус». Аналіз кваліфікаційних характеристик цих професій дає змогу зробити беззаперечний висновок про застарілість Класифікатора в частині опису юридичних професій.

Оскільки Класифікатор є основою для розробки конкретних посадових інструкцій практикуючих юристів – цілком зрозумілі причини, через які більшість молодих професіоналів, які приступають до роботи, мають дуже приблизне уявлення про коло своїх обов'язків. Власне, їхні роботодавці часто самі не мають чіткого розуміння того, що повинен робити той чи інший юрист.

Внаслідок агресивної окупаційної політики Російської Федерації відносно України та розв'язанням збройного конфлікту на Сході нашої держави, сотні тисяч а, можливо, й мільйони людей зазнали грубих порушень своїх прав. Однак ще до початку названих подій, в Україні відбувалися численні порушення прав людини в найрізноманітніших суспільно-правових сферах. Реагуючи на таку різку суспільну необхідність, у нашій державі поступово почала формуватися специфічна категорія юристів та громадських активістів, які здійснюють правовий захист осіб, чиї права були порушені. Правозахисна діяльність є відмінною від класичної юридичної практики. Насамперед правовий захист майже завжди пов'язаний із підвищенням (навіть порівняно з іншими видами юридичної зайнятості) нервовим та фізичним напруженням та ризиком для самих правозахисників. Ще донедавна поняття «правозахисник» було невідоме українському юридичному полю, однак сьогодні правозахист став основою діяльності не лише окремих юристів, але й цілих об'єднань.

У 2011 році було прийнято Закон України «Про безоплатну правову допомогу», за яким поступово впроваджувалася мережа державних центрів безоплатної первинної та вторинної правової допомоги. Нещодавно зазнала значних реформ система територіальних відділів юстиції, які фактично перетворені в бюро правової допомоги. Однак основу правозахисту та безоплатної правової до-

помогти населенню становлять громадські ініціативи неурядових правозахисних організацій (НГО)³.

Уже досить звичними та заними для нашої держави є юридичні клініки, які працюють в Україні з 1996 року. Наразі більшість національних юридичних клінік об'єднані у Всеукраїнську асоціацію юридичних клінік України (<http://www.legalclinics.in.ua/>). З 2009 року діє мережа центрів правової інформації та консультації (ЦПІК). Діяльність таких центрів координується платформою Правовий простір (<http://legalspace.org/index.php/ua/>).⁴

Як зазначалося вище, переважна більшість юристів, які працюють у сфері правового захисту населення, піддаються значним ризикам – як психологічним (робота зі складними категоріями клієнтів – засудженими; особами, які побували в полоні, зазнали жорстокого поводження тощо); так і фізичним – нерідкими є випадки нападів, замахів на життя, вбивства або ж незаконного затримання правозахисників⁵.

Зважаючи на важливість існування інституту правозахисту та зростаючу необхідність захисту самих правозахисників, Держави-члени ОБСЄ, до яких належить також Україна, спільно затвердили «Керівні принципи із захисту правозахисників»⁶ [7]. Ці Принципи,

³ Найвідомішими правозахисними НГО в Україні є Українська Гельсінська спілка з прав людини (УГСПЛ) (<http://helsinki.org.ua/>) та ВГО Асоціація правників України (<http://uba.ua/>). Ці формування об'єднують десятки правозахисних організацій та окремих правозахисників по всій Україні. При УГСПЛ діє мережа юридичних приймалень.

⁴ Більше інформації про безоплатну правову допомогу в Україні можна знайти за посиланням: <http://www.legalaid.gov.ua/ua/operatyvna-info/otrymaty-dopomohu-siohodni>.

⁵ Наприклад: вбивство правозахисника Дмитра Гройсмана у 2013 році; Бориса Немцова у 2015 році; Станіслава Маркелова та Анастасії Бабурової у 2009 році та ін.

⁶ Відповідно до Керівних Принципів, «правозахисники діють з метою «індивідуально або спільно з іншими заохочувати і прагнути захищати і здійснювати права людини і основні свободи» на місцевому, національному, регіональному і міжнародному рівнях. Вони визнають універсальність прав людини для всіх без будь-якої різниці і захищають права людини мирними засобами». З огляду на те, що права людини повинні бути основою функціонування правової системи будь-якої цивілізованої держави – важливість правозахисної діяльності не оспорується міжнародною спільнотою.

окрім загальних положень, визначають обов'язок держав забезпечити фізичну недоторканність, свободу, безпеку і гідність правозахисників, а також створити безпечні та сприятливі умови для їх діяльності.

Ми переконалися, що умови сучасності створюють абсолютно специфічні сфери юридичної діяльності, визначають її стратегічність та спрямованість на системні секторальні зміни, як можуть стосуватися законодавства, судової чи адміністративної практики тощо.

Щоб відповідати суспільним потребам, професійна підготовка майбутнього юриста повинна забезпечити формування в нього достатніх знань, психологічних умінь та навиків, практичної готовності до майбутньої зайнятості із врахуванням актуальних особливостей того чи іншого напрямку юридичної діяльності.

Відсутність ефективного моніторингу розвитку ринку юридичних послуг у нашій державі та у світі загалом взаємообумовлює ще одну проблему, яка постає вже на етапі професійної підготовки. Одним із ключових недоліків системи пострадянської вищої професійної освіти є модель простого накопичення знань. Програма традиційної практичної підготовки майбутніх юристів неодноразово себе дискредитувала. Сучасна світова система юридичної освіти вже тривалий час будується із переважним застосуванням методу «вивчення на основі розв'язання задач» (problem based learning) [8]. Його суть полягає в тому, що студенти постійно працюють над вирішенням конкретних, часто реальних професійних ситуацій. Таким чином, вони відразу закріплюють свої знання їх практичним застосуванням. На перший погляд може здатися, що вітчизняна система юридичної освіти забезпечує достатнє застосування цього методу, адже на практичних та семінарських заняттях студенти-правники також працюють зі змодельованими задачами в конкретних галузях права. Однак специфіка професійної підготовки майбутніх юристів в Україні характеризується тим, що студенти вивчають юриспруденцію в найбільш широкому її розумінні. Як правило, спеціалізація обирається лише в останній чи пе-

Для довідки: Керівні Принципи стали результатом Будапештського документу 1994 року «На пути к подлинному партнерству в новую эпоху» Гельсінського заключного акту 1975 року, Документу Копенгагенської наради Конференції з людського виміру СБСЕ (1990 р.) та інших зобов'язань ОБСЄ в області людського виміру.

редостанній роки навчання, проте часто вона зводиться до цивільного або кримінального напрямів. Відповідно – між завданнями, які вирішують студенти під час практичних занять та реальними справами, які їм доведеться вести в реальній практиці – виявляється надто велика відмінність.

Висновки та перспективи подальших досліджень. З огляду на викладене вище, ми вбачаємо таку системну прогалину у сфері підготовки майбутніх юристів-професіоналів: відсутність актуалізації юридичної професії з урахуванням постійно змінюваного діапазону її сфер, призводить до того, що на рівні державного нормативного закріплення немає визначення достатньої кількості юридичних спеціальностей та переліку робіт для фахівців у галузі права. Це своєю чергою негативно впливає на загальну професійну самовизначеність (обираючи професію, людина не має змоги адекватно оцінити її зміст та професійні вимоги, вибрати найбільш цікаву спеціалізацію), систему стандартів юридичної освіти, зміст та інструментарій навчальних програм. Зрештою, дефекти професійного навчання безсумнівно призводять до гіршої професійної готовності, загальмовують процеси професійної адаптації і забезпечення реалізації функції юриста в суспільстві – сприяння дотриманню принципів верховенства права та законності.

Для вирішення окресленої проблеми ми пропонуємо такий алгоритм дій:

- насамперед необхідно провести комплексний моніторинг потреб національного та світового юридичного ринку; визначити найбільш пріоритетні напрямки юридичної спеціалізації;
- вдосконалити перелік юридичних спеціальностей; розробити професіограми до кожної з них із урахуванням психологічної структури юридичної діяльності;
- внести зміни до Державного Класифікатора професій у частині визначення переліку робіт юридичних професій та опису кваліфікаційних характеристик таких робіт;
- розробити та затвердити на державному рівні єдині стандарти вищої юридичної освіти;
- актуалізувати психологічний зміст та навчально-методологічний інструментарій підготовки майбутніх юристів відповідно до потреб юридичного ринку.

Література:

1. Скакун О. Ф. Юридична деонтологія: [Підручник] / О. Ф. Скакун, Н. І. Овчаренко. – Х. : Основа, 1999. – 280 с.
2. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Е. А. Климов. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 304 с.
3. Психологія формування професійної Я-концепції майбутніх юристів: автореф. дис... психол. наук : 19.00.07 / Р. В. Каламаж ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАН України. – К., 2010. – 45 с. – укр.
4. Василенко М. Є. Структурогенез професійних особливостей юридичного консультування. / М. Є. Василенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2013. – Вип. 6-2(1). – С. 20-25.
5. Пасічник І. Д. Функціональні тенденції соціоособистісної системи в економічній психології. / І. Д. Пасічник // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка». – 2007. – Вип. 8. – С. 279-285.
6. Класифікатор професій: ДК003-2010. / [розроб.: М. Гаврицька та ін.]. – К. : Соцінформ : Держспоживстандарт України, 2010. – 746 с.
7. Керівні Принципи із Захисту Правозахисників. Опубліковано Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ) Ul. Miodowa 10 00-251 Warsaw Poland. – [режим доступу : <http://www.osce.org/uk/odihr/150476?download=true>].
8. White Hal. Problem Based Learning / Hal White // Stanford University Newsletter on Teaching. – Winter 2001. – Vol.11, No. 1. – [available at: http://web.stanford.edu/dept/CTL/cgi-bin/docs/newsletter/problem_based_learning.pdf].
9. Цвік М. В. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.] – Харків : Право, 2011. – 584 с.
10. Довгерта А. С. Міжнародне приватне право: підручник / А. С. Довгерта і В. І. Кисіля. – 2-ге видання. – К. : Алерта, 2014. – 656 с.